

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА, КАТЕДРА „ТЕОРИЯ НА
ВЪЗПИТАНИЕТО“

Румяна Александрова Георгиева-Илиева
Докторант по професионално направление
1.2. Педагогика (теория на възпитанието и дидактика)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд на тема
„ФОРМИРАНЕ НА ЛИЧНОСТЕН ОПИТ ЧРЕЗ ПРЕЖИВЯВАНЕ –
ВАРИАТИВНИ ПРИЛОЖНИ СТРАТЕГИИ В ДЕЙНОСТТА
НА СЪВРЕМЕННИЯ ПЕДАГОГ“

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Научно направление 1.2. Педагогика (теория на възпитанието и дидактика)

Научен ръководител:
Доцент д-р Владислав Господинов

Докторант: Румяна Александрова Георгиева-Илиева

София, 2025

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от катедра „Теория на възпитанието“, Факултет по педагогика, СУ „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд е оформен в 3 глави и съдържа общо 276 страници, 37 фигури, 4 таблици и 11 приложения. В Библиографията са поместени цитираните общо 80 източника.

Автор: Румяна Александрова Георгиева-Илиева

Тема на дисертацията: „ФОРМИРАНЕ НА ЛИЧНОСТЕН ОПИТ ЧРЕЗ ПРЕЖИВЯВАНЕ – ВАРИАТИВНИ ПРИЛОЖНИ СТРАТЕГИИ В ДЕЙНОСТТА НА СЪВРЕМЕННИЯ ПЕДАГОГ“

Защитата на дисертацията ще се състои на: От часа в

Материалите са на разположение в кабинет № в южното крило на сградата на СУ „Св. Климент Охридски“.

Състав на журито:

Председател на журито:

Рецензенти:

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	4
Тема, предмет, обект, цели и задачи на изследването.....	4
Понятиен апарат.....	6
1.1. Понятието личностен опит	6
1.2. Понятието преживяване	7
1.3. Вариативни приложни стратегии и съвременният педагог.....	9
Етапи на емпиричното изследване.....	12
Методически инструментариум.....	16
Изводи.....	17
Изводи от възпитателния експеримент „Преживяването City Bound“.....	17
Изводи от емпиричното проучване с младежи на възраст 16+ години.....	19
Изводи от емпиричното проучване с деца на възраст 10+ години.....	23
Изводи от проекта „По пътя на промяната“.....	27
Модел за интегриране на възпитанието и ученето чрез опит и преживяване в дейността на съвременния педагог.....	29
Приложение в практиката.....	32
Научни приноси.....	34
Списък с научните публикации по темата на дисертацията.....	35
Библиография.....	36

Увод

Още през 1970 година в книгата си „Шок от бъдещето“ американският футурист Алвин Тофлър определя съвременното като изключително динамично и променящо се, като в тази връзка човешкото добруване и просперитет се търсят най-вече в готовността на човека за промяна, в неговата адаптивност. Естествено е да търсим различните лица на въпросната промяна и в образованието. Същевременно „Едва ли ще изненадаме някого, ако кажем, че българското образование е в криза. Криза за учители, криза на образователни резултати ... (Поборникова, Г. 2020: 7). Тази криза или по-скоро тези кризи откриваме на множество равнища в съвременната педагогическа практика, като открояваща се е липсата на достатъчно гъвкавост. Именно в посочената насока разработихме и настоящия дисертационен труд, който има за цел по някакъв начин да върне вдъхновението в учебния процес посредством преживяването в един педагогически контекст.

Тема, предмет, обект, цели и задачи на изследването

Откакто съществува нашето познание, ние - хората знаем, че учим най-много от своя собствен опит. Ученето чрез опит и преживяване е методика, която съществува в нашата наука и практика отдавна. С настоящия дисертационен труд правим опит да открием неговата изключителна роля в съвременния образователен контекст и това е основната причина за формулировката на **темата**.

Обект на научното изследване е личностният и социален опит, придобит чрез преживяване в предварително подготвени учебни ситуации, а неговият

предмет е самото процесуално протичане при придобиване на опита и прилагането му, респективно трансферирането му в ежедневиия живот.

Целта на настоящия дисертационен труд е да се разкрият същността, особеностите и ролята на педагогическото преживяване в контекста на формирането на личността чрез използване на вариативни приложни стратегии.

Задачите, които си поставяме, са:

- Обособяване на основните теоретични понятия и създаване на понятиен апарат на дисертацията;
- Преглед на историята на Ученето чрез опит и преживяване у нас /в науката и в практиката/ и немската *Erlebnispädagogik* (понятие, което възниква през 80-те години в Германия, няма точен еквивалент у нас, като най-много се доближава до ученето чрез преживяване. В текста си позволяваме да преведем понятието *Erlebnispädagogik* като Преживелищна педагогика);
- Представяне на емпиричното проучване с четирите етапа на провеждане
 - (1) възпитателен експеримент с ученици
 - (2) провеждане на емпирично изследване с три етапа (констатиращ, формиращ и контролен етап) с младежи на 16+ години;
 - (3) провеждане на емпирично изследване с три етапа (констатиращ, формиращ и контролен етап) с деца на 10+ години;
 - (4) провеждане на второ количествено емпирично проучване с младежи в рамките на проекта „По пътя на промяната“, финансиран от Столична община по програмата „София – град на младите и активните“;

- Представяне на резултатите от проучванията;
- Формулиране на две приложни стратегии в дейността на съвременния педагог;
- Концептуализиране на приложен модел дейността на съвременния педагог в практиката.

Хипотеза

С настоящия труд ще направим опит да докажем хипотезата, че придобиването на личностен опит чрез преживяване чрез използване на вариативни приложни стратегии води до устойчиви резултати на личностно и респективно социално равнище.

Понятиен апарат

Понятието личностен опит

Основно понятие в настоящия текст се явява понятието **личностен опит**. Конкретизираме опита именно като личностен, тъй като той може да бъде изследван от най-различни аспекти – професионален, родов, социален, житейски и т.н. За Карл Роджърс той (опитът) се явява „най-висшият авторитет. Пробният камък за истината е собственият ми опит“ (Роджърс, К., 2018: 46). „Той има сила не защото е непогрешим, а защото винаги може да бъде проверяван по нови и напълно първични начини. Така честите грешки подлежат на коригиране и той остава открит за преразглеждане“ (пак там: 47). По този начин отправяме един малко по-различен поглед към образованието и в частност към ученето – учи се не от учебника, а от житейските ситуации –

процес, който „подпомага вътрешно преработените и осмислени знания да се превърнат в лично преживян сетивен опит“ (Йорданова, Б., Ангелова, С., 2018: 297). Изследвайки различни автори, писали по тази проблематика, бихме могли да направим обобщението, че личностният опит е:

- Основен източник на учене за личността;
- Има силно субективен характер;
- В постоянен процес на промяна и натрупване;
- Спътник на човека през целия му живот;
- Съпроводен от грешки, съдържащи от своя страна също учебни и възпитателни компоненти;
- Предоставя ценни възпитателни възможности за съвременните подрастващи;
- Предоставя ценни възпитателни възможности в контекста на концепцията за учене през целия живот.

Бихме могли да направим и предложението, че педагогическото преживяване би могло да резултира във формиране на такъв опит, в развиване на определени нагласи, благодарение на които личността е отворена и склонна да учи, да се развива, да променя, да се променя.

Понятието преживяване

Две от най-известните имена в немската Преживелищна педагогика Heckmair и Michl определят преживяването като педагогическа *аксиома*:

„Es ist pädagogisches Axiom, dass durch Erlebnisse besser gelernt wird, dass das Gelernte sich tief in die Persönlichkeit eingräbt und so leicht nicht vergessen wird“ (Heckmair, B., Michl, W., 2012: 309).

Аксиома в педагогиката е, че чрез преживяванията се учи по-добре, че наученото се закодира дълбоко в личността и по този начин не се забравя бързо (Бел. на автора - преводът – мой, Р.Г.).

Можем да твърдим, че преживяването има сериозен възпитателен потенциал. В тази връзка си позволяваме и да направим предложението за използване на понятието **педагогическо преживяване**, което включва в себе си както научните обосновки на самото преживяване; така и инсценираната, провокираната от педагога учебна ситуация, което го категоризира като педагогическо, т.е. съдържащо само по себе си някаква педагогическа учебна и възпитателна цел. Именно в подобен контекст се прави и релацията преживяване – педагогическо преживяване. Докато под преживяване може да се имат предвид всякакви преживявания (включително и силни състояния на адреналин), които могат да имат различен от ученето ефект, то в сферата на педагогическото преживяване дори и състоянието на адреналин има за цел да носи учебно и възпитателно въздействие. И още един съществен момент – важно е да се обърне внимание и на аспекта какво НЕ е педагогическото преживяване. Ако изходим от Бауман има „още един много важен аспект, характеризиращ съвременния човек /съвременното дете: потребителството. Отново ще се позова на З. Бауман: „Начинът, по който сегашното общество формира своите членове, е продиктуван най-напред и преди всичко от задължението им да играят ролята на консуматори“ (Бауман, З., цитат по Чавдарова – Костова, С., 2018: 133).

Педагогическото преживяване се отличава със следните основни характеристики:

- Има субективен характер, който неизбежно кореспондира със средата;

- Има ситуативен и контекстуален характер;
- Може се нуждае от значителен времеви ресурс, особено когато се провежда задълбочена рефлексия;
- Може да изведе участниците от зоната им на комфорт;
- Е действено по своя характер, като човек учи и се възпитава в неговата цялост (с тяло, глава и сърце);
- Въздейства на всякакви възрасти;
- Предоставя ценни възпитателни възможности;
- Е автентично;
- Води до формиране на опит, характеризиращ се с устойчивост, който се трансферира /прилага в ежедневиия живот;
- Носи положителна конотация (допълваме тази характеристика на преживяването, като имаме предвид субективния му характер. Същевременно се позоваваме на съвременните тенденции в психологията например и по-специално „движението на позитивната психология, която преориентира изследванията на психологическата наука от предишната ѝ съсредоточеност върху болестите и разстройствата към благополучието и ефективното функциониране“ (Пинк, Д., 2012: 80). Казано накратко изхождаме от допускането, че преживяването поражда положителни емоции.

Вариативни приложни стратегии и съвременният педагог

Следвайки формулировката на заглавието на дисертационния труд, следва да разсъждаваме относно **вариативните приложни стратегии**. Няма да правим обстоен подробен преглед на трите отделни понятия. Ще се спрем съвсем накратко на тяхното значение в конкретиката на настоящия текст.

Значението на думата *вариативен* според онлайн тълковния речник е „Който има варианти, разновидности“. Според същия речник *приложен* е „Който се прилага в практиката“ (пак там). И отново пак там терминът *стратегия* е: “Обща, предварително начертана насока в ръководеното на война, битка, дейност, която трябва да доведе до победен, успешен край“ (пак там). Според Силвия Николаева понятието „стратегия“ „означава **устойчив концептуално-целеви модел, който се основава на определен набор от проскриптивни /насочващи, рамкиращи/ принципи и правила за съдържателно-процесуално планиране, реализиране, регулиране и оценяване на дадена сфера на социално взаимодействие**“ (Николаева, С, 2000: 102). Същината на въпросния модел и търсената от него устойчивост са залегнали в основата на разработвания от нас дисертационен труд, чрез който бихме искали да обогатим съвременната педагогическа практика. С известно перифразиране на изложеното ще посочим, че настоящият текст има за цел да даде повече от една, приложими в практиката, насоки за дейността на съвременните педагози, които да доведат до по-успешен край дейностите, свързани със съвременното образование и в частност със съвременното възпитание. Тези насоки ще внедрят в процеса на възпитание и обучение педагогическото преживяване. Следвайки своя изследователски път, ние стигнахме до две приложни стратегии, а именно:

- City Bound или учене чрез преживяване в града като лесна и достъпна стратегия за приложение в практиката от една страна и като сравнително нов подход у нас от друга (има се предвид използване на урбанистичното като учебно пространство);
- Разработване на образователната игра „Пътят на промяната“ - отново като лесна и достъпна за приложение в практиката стратегия за

имплементиране на образователна игра на тема пътна безопасност в контекста на гражданското образование и възпитание.

Както вече беше споменато, **съвременният педагог** е водеща фигура, тъй като той ще интегрира преживяването в дейността си. Затова бихме искали да прецизираме какво съдържание се влага в понятието съвременен педагог и колко важна всъщност е неговата личност, която съчетава в едно цяло както специалиста по съответния предмет, така и възпитателя: **„Това поставя въпроса за отговорността на учителя, осъзнаващ значимостта на своята роля за развитието на децата, ценящ всяка педагогически ангажирана минута“** (Чавдарова – Костова, 2018: 168); и още: **„Проявление на педагогическото майсторство на учителя е умението му не само да преподава основите на съответната наука, но и да може да „надгражда“ върху тях нагласи, ценности, мотиви, да формира личностни качества“** (пак там: 177). Можем да допуснем, че контекстът на настоящето изисква от съвременният педагог да бъде цялост от:

- Педагог обучител и възпитател;
- Отворен към съвремието – *съвременен*;
- Подкрепящ;
- Партниращ и равнопоставящ;
- Гъвкав и постоянно ориентиран към групата и нуждите ѝ;
- Свободен - търсещ и носещ свободата;
- Постоянно рефлектиращ, учещ и готов да се променя;
- Водещ и съпровождащ.

Той е професионалист, който с поведението си и личния си пример увеличава и запалва своите ученици в посока припознаване на ценности,

развиване на проактивно поведение, промяна на нагласи и поведенчески модели в името на един по-добър свят.

Етапи на емпиричното изследване

Емпиричното изследване може да се раздели на следните етапи (изложени в хронологичен ред):

Етап 1 – провеждане на **възпитателен експеримент** с ученици от столично частно училище (февруари – април 2023г.)

През месеците февруари - май на учебната 2022-2023 година проведохме експеримент с ученици от 7-ми и 9-ти клас на столичното частно училище „Увекинд“, използвайки преживяването и методиката учене чрез преживяване в учебните часове по немски език. В рамките на този възпитателен експеримент всеки месец имахме и един блок часове, които бяха организирани по методиката на ученето чрез преживяване. Бяха проведени общо четири такива блока. В рамките на този експеримент се проведе „открито“ (Бижков, Г., Краевски, В., 1999: 254), „пряко“ (пак там: 254), „**полево**“ (пак там: 255) **наблюдение**.

Етап 2 – провеждане на **емпирично проучване с младежи** (януари – април 2024г.)

През месеците януари – април 2024 година се проведоха анкетни проучвания и проактивни работилници с ученици от следните столични училища с цел изследване на техните нагласи спрямо темата за пътната безопасност и възпитателното въздействие на образователната игра „Пътят на

промяната“: ЧУ „Увекинд“ (11 и 12 клас); 18 СУ „Уилям Гладстон“ (11 клас); 144 СУ “Народни будители“ (11 клас); Професионална гимназия по механоелектроника „Н. Й. Вапцаров“ (10 клас); 132 СУ „Ваня Войкова“ (11 клас).

- *Констатиращ* етап – целящ да ситуйра и опише нагласите на ученици на възраст 16-19г. по отношение на някои ключови граждански умения като проактивност, емоционална интелигентност и други в контекста на пътната безопасност; да очертае възгледите на учениците по отношение на съществени възпитателни въпроси като мястото на семейството и училището спрямо определени аспекти на съвременното; да открие мястото на преживяването в съвременното образование и др.
- *Формиращ* етап

През месеците януари – април 2024 година се проведеха проактивни работилници с учениците от паралелките на изброените в констатиращия етап училища. Етапът цели да въздейства върху нагласите на подрастващите спрямо темата за пътната безопасност, превенцията и гражданското поведение чрез едно педагогическо преживяване с помощта на разработената от автора образователна игра за младежи на възраст 16+ години „Пътят на промяната“.

- *Контролен* етап

През месеците януари – април 2024 година се проведе второ анкетно проучване с всички ученици от паралелките на посочените по-горе училища, които са участвали във формиращия етап с цел да се проследят и анализират

промените в показателите, измерващи нагласите на младежите спрямо посочената проблематика.

Етап 3 – провеждане на **емпирично проучване с деца на 10+** (март – май 2024г.)

- *Констатиращ* етап – целящ да ситуира и опише нагласите на ученици на възраст 10+ години по отношение на някои ключови граждански умения като проактивност, емоционална интелигентност и други в контекста на пътната безопасност; да очертае възгледите на учениците по отношение на съществени възпитателни въпроси като мястото на семейството и училището спрямо определени аспекти на съвременното; да открие мястото на преживяването в съвременното образование и др.

През месеците март – май 2024 година се проведе анкетно проучване с ученици от следните столични училища с цел изследване на техните нагласи: 60 ОУ „Св. Св. Кирил и Методий“ (4 клас); ЧУ „Светлина“ (6 и 7 клас); ЧУ „Увекинд“ (6 клас); 127 СУ „Иван Николаевич Денкоглу“ (6 клас).

- *Формиращ* етап

През месеците март – май 2024 година се проведеха проактивни работилници с учениците от паралелките на изброените в констатиращия етап училища. Етапът цели да въздейства върху нагласите на подрастващите спрямо темата за пътната безопасност, превенцията и гражданското поведение чрез едно педагогическо преживяване с помощта на разработената от автора

образователна игра „Пътят на промяната“ в нейния адаптиран вариант за деца на възраст 10-14 години.

- *Контролен етап*

През месеците март – май 2024 година се проведе второ анкетно проучване с всички ученици от паралелките на посочените по-горе училища, които са участвали във формирация етап с цел да се проследят и анализират показателите, измерващи нагласите на децата спрямо посочената проблематика.

Етап 4 – дейности по **проект „По пътя на промяната“** (септември – ноември 2024г.)

През месеците септември – ноември 2024г. с финансиране от Столична община по програма „София – град на младите и активните“ се проведе проектът „По пътя на промяната“. В рамките на проектните дейности се осъществиха общо 40 проактивни работилници с младежи от различни училища, университети и младежки центрове в столицата. Също така се проведе и обучение за фасилитатори на играта „Пътят на промяната“ с идеята педагозите, които имплементират образователния замисъл в практиката си да стават все повече и повече. В проектните дейности взеха участие общо 649 участника на възраст 14-29 години. Образователните институции, които участваха в проекта, са както следва: 37 СУ „Райна княгиня“ – 7 работилници с ученици от 9-ти, 10-ти и 11-ти клас; 30 СУ „Братя Миладинови“ – 6 работилници с ученици от 9-ти и 10-ти клас; СУ „Св. Кл. Охридски“ – 6 работилници със студенти редовно и задочно обучение в специалностите

„Педагогика“, „Неформално образование“ и „Социални дейности“; Софийска математическа гимназия „Паисий Хилендарски“ – 4 работилници с ученици от 8-ми, 9-ти, 11-ти и 12-ти клас; 15 СУ „Адам Мицкевич“ – 3 работилници с ученици от 9-ти, 10-ти и 11-ти клас; ЧУ „Увекинд“ – 3 работилници с ученици от 11-ти клас; 170 СУ „Васил Левски“ – 2 работилници с ученици от 10-ти и 12-ти клас; 117 СУ „Св. Кирил и Методий“ – 2 работилници с ученици от 11-ти клас; НППТО „М. В. Ломоносов“ – 2 работилници с ученици от 11-ти клас; БЧК – 2 работилници; по една работилница със следните организации: ЦНСТДМУ „Цар Симеон“, НСА, Дружество на ООН, SPOC.

Методически инструментариум

Изследването използва няколко методи за оценка на ефективността на педагогическото преживяване като инструмент в практиката на съвременния педагог:

- Възпитателен експеримент в естествени условия, а именно в градска среда. В рамките на експеримента се проведеха четири наблюдения. Техният качествен анализ е поместен в глава 2.4 на дисертационния труд.

- Педагогическо моделиране: Създаването на методология за ефективно образование и възпитание чрез образователна игра „Пътят на промяната“ на тема пътна безопасност, която позволява анализ на въздействието и приложимостта ѝ в реална образователна среда.

- Педагогическо анкетиране: Анкетирането на учениците преди и след провеждане на изследователската работа предоставя важна информация за тяхната перспектива и отношение към гражданското образование, пътната безопасност и нагласите спрямо пътната действителност. Методите за обработка на данните анкетните проучвания на изследването са: качествен анализ, контент анализ, математическо-статистически обработка, включваща най-общо описателни методи чрез таблици, фигури и графики.

- Методи на статистическа обработка: Количественият и качественият анализ на резултатите от педагогическото анкетиране, предоставя обективна оценка на ефективността на прилаганата методика.

Изводи

Изводи от възпитателния експеримент „Преживяването City Bound“

От направените общо четири наблюдения можем да говорим за някои тенденции и насоки на разсъждение и проучване. На първо място ни се иска да подчертаем, че поставените задачи и проведените активности работиха в посока развиване на различни умения сред подрастващите - умение за социална наблюдателност; за чувствителност и проява на емпатия. Проведената рефлексия в края на първата активност даде основание да мислим, че по подобен начин и път можем да предизвикаме промяна във вижданията и светогледа на учениците. Основната препоръка след проведеното първо наблюдение е да се обърне още по-голямо внимание на формулировката на задачите, за да бъдат те напълно разбираеми за учениците.

Друг резултат – тенденция е, че по време на и след самото преживяване стана възможно да се работи в дълбочина с темата за емоциите, да се разпознаят собствените емоции, да се вербализират с цел развитие на емоционалната и социална интелигентност на всяка отделна личност от съответните класове. Можем да говорим и за потенциала на преживяването, което по някакъв начин доведе до разчупване на традиционния урок и впитане в едно цяло от една страна на нашите дидактически цели, от втора на възпитателните акценти и от трета интереса и на желанието за участие на децата. За нас беше изключително интересно да видим как могат да възникнат напълно непредвидени ситуации в практиката като например по време на третото наблюдение, когато поради недостатъчна информация или по-скоро поради липсваща информация част от участниците не изпълниха своята задача. Можем да твърдим, че позитивните педагогически преживявания повишават мотивацията за участие на подрастващите и прави възможна реализацията на основните принципи от страна на педагога. Същевременно е редно да признаем, че езиковата част определено не беше на необходимото ниво и че по време на рефлексията не винаги се породиха търсеният възпитателен ефект.

Друг съществен аспект на експеримента, който е засяган неведнъж в научната литература, е различното педагогическо пространство – в конкретния случай – използването на пространството на града като пространство за учене. Сред направените изводи се откроява насоката да се помисли за най-оптималния по възможност дизайн на уроците в зависимост от възрастовите особености - проведеният блок часове с ученици от 7-ми клас получи оценка много добър (5), а този с 9-ти клас добър (4). Оценката на активността с 9-ти клас поражда размисли какъв да бъде замисълът на подобна активност в бъдеще с тази възрастова група, как да бъде имплементирана дидактична част

на часа по чужд език, достъпността и разбираемостта на поставените въпроси. Проведеният експеримент ни мотивира да интегрираме преживяването в ежедневната работа на съвременния педагог като средство за формиране на личностен опит, за разпознаване и споделяне на собствените емоции, за активно социално ангажирано присъствие в съвременния свят.

Изводи от емпиричното проучване с младежи на възраст 16+ години

В рамките на емпиричното проучване са проведени две анкети с младежи на 16+ години. По отношение на съдържанието двете анкетни карти за младежи съдържат по един въпрос за знания; по шестнадесет въпроса за оценка на факти и по четири въпроса за мнения. По отношение на функциите анкетите се състоят от по един въвеждащ въпрос, по двадесет основни въпроса и два заключителни въпроса. По отношение на вида отговори въпросите са разделени на: четири въпроса с възможност за повече от един отговори; седем въпроса със скалирани отговори; два с възможност за посочване на три възможни отговора; два с възможност за посочване на два възможни отговора; четири с избор на един отговор; два отворени въпроса и два демографски въпроса. Основните моменти, които са фокус на настоящото изследване и които предстои да бъдат обект на нашия анализ, са формулирани по следния начин:

- Запознатост с темата
- Оценяване на пътната безопасност в България и мястото на държавата и институциите
- Личностна осъзнатост и отговорност по темата

- Ролята на семейно възпитание във връзка с темата за пътната безопасност
- Ролята на възпитанието в училище във връзка с темата за пътната безопасност
- Нагласа за проактивно поведение
- Степен и проява на загриженост
- Проява на толерантност
- Осъзнаване на емоциите, които биват изпитвани и са свързани с темата
- Ангажираност с темата

Респондентите са ученици от 10 до 12 клас от столични училища. По отношение на техния демографски профил в изследването са взели участие 114 младежа в констатиращия етап, 18,41% от които са на възраст 16г.; 54,49% на 17г.; 25,40% на 18г. и 1,69% на 19г. Другата демографска характеристика на участниците е, че 43,49% от тях са жени; 53,12% са мъже; 3,33% са посочили в отговора си, че не желаят да определят пола си. Участниците във формиращия и контролен етап са 78, от които 13,83% са на 16г.; 57,50% на 17г.; 28,67% на 18г. Половото разпределение е 43,83% жени; 51,83% мъже; 4,33% не желаят да определят пола си.

От получените резултати можем да направим извода, че преживяването в педагогически контекст има потенциала да доведе до формиране на опит, който да накара личността да бъде активна в определени ситуации от живота, но за да се постигне това са необходими целенасочени и постоянни усилия. Успоредно с това няма как да не признаем, че то (педагогическото преживяване) не може да промени нагласите изведнъж. Уменията, които се

опитваме да развиваме, не са даденост и не се научават от един път. Те трябва да бъдат редовно упражнявани, за да се стигне до момента, в който отделният индивид не може да търпи никакви нередности и активно действа срещу тях. Моментът, в който човекът излиза от удобната дреха на небезизвестната „заучена безпомощност“ (Шапиро, Л., 2020: 170), която се явява трудна за превъзможване поведенческа нагласа. Преодоляването на *заучената безпомощност* чрез формиране на опит овластява личността, дава ѝ силите да се изправи срещу нередностите, да търси алтернативи; прави я способна да промени ... света. Напълно сме наясно, че е необходима дълга и както вече споменахме целенасочена работа в избраната посока. С провеждането на изследването с младежите достигнахме до следните положителни изводи от емпиричното проучване:

- Играта „Пътят на промяната“ е подходяща за възрастовата група 16+ години;
- Играта работи целенасочено чрез образно представяне на голямата картина на пътната безопасност, като в основата ѝ е залегнал замисълът да бъде „израз на позитивна промяна и социален напредък“ (Иванова, Г., 2004: 76);
- Младежите участват активно, проявяват интерес и отвореност към предложения формат;
- Темата за пътната безопасност е представена по нетрадиционен начин и провокира участниците да се замислят и да участват;
- Провеждането ѝ поражда педагогическо преживяване за участниците;

- В цялостната ѝ разработка е залегнала концепцията участниците да стъпят върху собствения си опит, да го осмислят и да го споделят с останалите;
- Играта поражда дискусия и осъзнаване по важни теми за участниците;
- Стимулира работата в екип и търсенето на креативни решения;
- Играта поражда начало на промяна в нагласите на младежите спрямо нередностите и света като цяло;
- Играта може да бъде разглеждана като *тренировъчен* инструмент, който въоръжава младежите с граждански умения;
- Играта се явява средство в процеса на овластяване на гражданите;
- Играта повишава емоционалната интелигентност на участващите, по-конкретно нейната проява на пътя, стимулира проява на загриженост и не-безразличие спрямо нередностите на пътя;
- Играта подпомага развитието на личността и на нейната *гражданственост*, изразяваща се в проактивно поведение.

Естествен процес е да стигнем и до изводите за негативните страни на емпиричното проучване:

- Играта може да бъде част от цялостен подход, но не може да въздейства дълготрайно, ако е еднократна дейност;
- Както и при педагогическото преживяване, и тук можем да говорим за нейната субективност – тя няма силата да въздейства на всички участници еднакво. В подкрепа на това твърдение ще цитираме „Позитивна психология“, където е изнесена и релацията „*Личност – активност*“ (Стаматов, Р., Сарийска, С., 2023: 543): „Хората имат

- различни предпочитания към определени позитивни дейности и няма вероятност някоя дейност да отговаря на всички или да работи за всички“ (пак там: 543).
- В хода на изследването и на поставяните от респондентите въпроси стигнахме до изводи за не съвсем точните формулировки на някои от въпросите. Обръщаме внимание, че тези дефицити бяха взети предвид при емпиричното проучване с деца на 10+ години;
 - В хода на изследването открихме също така, че някои ключови аспекти не са поставени – например взаимодействието с връстници и др. Това също беше взето предвид при следващия етап на проучването;
 - Бихме казали, че осъзнахме погрешното ни нереалистично до известна степен очакване да си поставим за цел да проучваме нагласи и тяхната промяна за толкова кратък период от време (четири месеца).

Изводи от емпиричното проучване с деца на възраст 10+ години

Съдържанието на анкетните карти за деца на възраст 10+ години се отнася до един въпрос за знание, пет въпроса за мнение и дванадесет въпроса за проследяване на отношението на децата към определен аспект. По своята функция анкетите се състоят от: един въвеждащ въпрос, петнадесет основни въпроса и два заключителни въпроса. По своя вид въпросите са разделени на: два с възможност за посочване на три възможни отговора; шест въпроса с възможност за посочване на повече от един възможни отговори; пет въпроса със скалирани отговори; един въпрос с един възможен отговор; два отворени въпроса и два демографски въпроса. Основните моменти, които са фокус на

настоящото изследване и които предстои да бъдат обект на нашия анализ, са формулирани по следния начин:

- Запознатост с темата
- Ролята на семейно възпитание във връзка с темата за пътната безопасност
- Ролята на възпитанието в училище във връзка с темата за пътната безопасност
- Ролята на медиите във връзка с темата за пътната безопасност
- Ролята на социалните мрежи във връзка с темата за пътната безопасност
- Ролята и мястото на преживяването в образователен контекст
- Взаимодействие с връстници
- Нагласа за проактивно поведение
- Степен и проява на загриженост и толерантност
- Осъзнаване на емоциите, които биват изпитвани и са свързани с темата
- Ангажираност с темата и личностна осъзнатост и отговорност

Респондентите са ученици от 4 до 7 клас от столични училища. По отношение на техния демографски профил в изследването са взели участие 91 деца в констатиращия етап, 23,22% от които са на възраст 10г.; 9,34% на 11г.; 40,22% на 12г.; 25,83 на 13г. и 1,39% на 14г. Другата демографска характеристика на участниците е, че 39,72% от тях са момичета; 53,22% са момчета; 7,06% са посочили в отговора си, че не желаят да определят пола си. Участниците във формиращия и контролен етап са 77, от които 22,22% са на 10г.; 4,96% на 11г.; 48,81% на 12г; 21,21% на 13г. и 3,1% на 14г. Половото

разпределение е 42,52% момичета; 49,18% момчета; 8,29% не желаят да определят пола си.

След анализ на резултатите можем да направим някои основни **изводи**. Положителните аспекти на проведеното емпирично изследване се изразяват в следното:

- Играта „Пътят на промяната“ въздейства и отваря пространство към един нетрадиционен подход към темата за пътната безопасност;
- Играта работи целенасочено чрез образно представяне на голямата картина на пътната безопасност, като в основата ѝ е залегнал замисълът да бъде „израз на позитивна промяна и социален напредък“ (Иванова, Г., 2004: 76);
- Децата участват активно, проявяват неподправен интерес и имат мнение по темата;
- Играта реализира преживяване в педагогически контекст;
- Концепцията на играта дава възможност на децата да се обърнат към собствения си опит и да го споделят като основно средство за учене;
- Работи се за повишаване на емоционалната интелигентност, по-конкретно преодоляване на емоционалната безчувственост и апатията в посока загриженост и чувствителност по конкретната област;
- Работи се в посока развиване на ключови граждански умения и най-вече проактивно поведение;
- Развива уменията за сътрудничество и работа в екип;
- Развива креативността (заданието при тази възрастова група предполага повече креативни решения);

- Работи се в посока осъзнаване и преодоляване на погрешни нагласи спрямо безопасността на пътя;
- Работи се в посока развиване на нетърпимост към нарушаването на правилата и дава основание на децата да се осъзнаят като бъдещи граждани с глас, който иска и трябва да бъде чул.

От друга страна няма как да не признаем, че по време на изследването открихме известни пропуски и слаби страни на проучването и на самата игра.

- Отново споделяме увереността си, че играта може да бъде част от цялостна образователна политика и че тя няма претенции да решава окончателно проблемите на съвремието. Ако такава политика липсва, играта си остава по-скоро като работа *на парче*;
- Отново обръщаме внимание на субективния аспект на педагогическото преживяване, което го прави нееднакво въздействащо върху участниците;
- В рамките на това изследване се появи друг интересен детайл във връзка с анулираните анкети. Основната причина за анулираните анкети най-често беше пропуснати въпроси, на места и цели страници. Дотук приемаме информацията за приемлива. Притеснително за нас е най-вече това, че някои от анулираните анкети бяха поради очевидно нереалистични отговори като например посочена възраст 3г., 69г., 18г. или на демографския въпрос за пола едно дете се е самоопределило като *батман* и др. Намираме за обезпокоително желанието на някои деца да бойкотират анкетата и то по една така болезнена за обществото ни тема. Обезпокоително, защото по някакъв начин тези отговори също носят своя информация,

съдържаща определени послания. Свидетели сме на проява на емоционален дефицит, на проява на безчувственост в конкретната ситуация или най-малкото неправилно позициониране на аз-а. Въпросните деца или не знаят къде е границата между приемливо и неприемливо, или я знаят и съвсем съзнателно демонстрират липса на отзивчивост. Обезпокоително, тъй като в самото провеждане на работилниците, многократно се наблягаше на доброволното участие и сътрудничеството.

Изводи от проекта „По пътя на промяната“

Припомняме, че през месеците септември – ноември 2024г. с финансиране от Столична община по програма „София – град на младите и активните“ се проведе проектът „По пътя на промяната“. В рамките на проектните дейности се осъществиха общо 40 проактивни работилници с младежи от различни училища, университети и младежки центрове в столицата и едно обучение за фасилитатори на играта.

Дизайнът на работилниците следваше следната рамка:

- Въведение в темата на проекта с презентация;
- Кратка игра с поставяне на пет въпроса, която има за цел да покаже на участниците масовостта на адресираната проблематика. Условието на петте въпроса е всеки участник, за когото отговорът на въпроса е „Да“, да се изправи след задаването му. Първият въпрос беше формулиран така: “Някой някога пресичал ли е неправилно?”

- Следват въпросите „Някой някога возил ли се е в кола без предпазен кола на предната или задната седалка?“, „Някой някога карал ли е неправилно (кола, мотор, тротинетка, колело)?“, „Някой някога попадал ли е в пътен инцидент /катастрофа?“. С последния въпрос се навлиза всъщност и в дълбоката сериозност на пътната реалност: „Някой някога губил ли е познат или близък на пътя?“;
- След петте въпроса участниците гледат видеото, създадено от екипа на сдружение „Център за учене чрез преживяване“;
 - След своеобразното въведение в темата участниците се разделят на групи, получават по един комплект карти от играта и задача да подредят за около 30 минути картите в причинно-следствени връзки;
 - След работата по групи участниците представят накратко начина, по който са разсъждавали и съответно подредили картите;
 - Работилницата завършва с кратка онлайн обратна връзка с три въпроса с оглед на ограниченото време, с което се разполагаше в рамките на работилницата, а именно 90 минути.

От получените обратни връзки виждаме, че над 90% от респондентите посочват отговор „Да“ на първия въпрос: **„Има ли място играта „Пътят на промяната“ в нашето образователно пространство?“**. Също така голяма част отговарят, че биха променили нещо в поведението си до и на пътя. Казано по друг начин, педагогическото преживяване, породило се в рамките на проактивните работилници, е довело до етап на личностно осъзнаване и рефлексия, водещи от своя страна до поведенческа промяна в ежедневието живот.

В обучението за фасилитатори взеха участие общо двадесет и пет човека, повечето от които действащи учители. Дизайнът на обучението беше подобен

на проактивните работилници с изключение на етап от втората част, когато отново с презентация се представят основните принципи и методически насоки при поставянето на играта „Пътят на промяната“. Обучението завърши с обратна връзка с шест въпроса, един от които не представлява интерес за нас с оглед на проблематиката на нашия труд (незадължително питане дали участниците биха желали да споделят още нещо с нас). След анализ на получените резултати можем да споделим, че играта въздейства и върху възрастните участници, води до замисляне и осъзнаване, прави възможна представата за голямата картина на обществото ни и мястото и възпитателната роля на съвременния педагог в него.

Модел за интегриране на възпитанието и ученето чрез опит и преживяване в дейността на съвременния педагог

Основният замисъл, основната цел на един дисертационен труд е да служи на практиката и в тази връзка намираме и нашия принос, а именно разработване на цялостен модел за интегриране на възпитанието и ученето чрез опит и преживяване в работата на съвременния педагог. Той се ръководи от някои основни **принципи**, като водещи се открояват принципите на хуманизма и „**уважението на честта и достойнството** на отделната личност“ (Димитрова, Г., 2016: 85). Друг съществен елемент е осигуряването на физическа и емоционална сигурност за участниците; основана на взаимно доверие и осъзната свобода на волята. Свобода, която дава възможност на всяка отделна личност да участва, но и да не участва, ако не желае; да споделя, но и да не споделя, ако не се чувства готова за това. От изключително значение е принципът на отговорността, като всеки участник носи отговорност за самия

себе си, за собственото си учене, за своята група, за природата. Педагогът от своя страна е в постоянно движение, като гъвкаво се ориентира спрямо нуждите на своите участници и спрямо самия процес на учене и възпитание.

Разработеният модел се основава на работа с някои обособени **методи**. Тук можем да изброим използването на игри с кооперативен характер, поставящи различни проблемни задачи пред участниците. Тук бихме могли да използваме и метода на съревнованието, като имаме предвид и аспекта, че той би могъл да доведе до обратен и невъзпитателен ефект. Ключов метод в цялата теория на възпитанието и съответно в нашия модел е личният пример. Педагогът именно е водещият, който с примера си заразява децата. Можем да използваме и метода на дискусията. За нас тя е действащ инструмент най-вече поради факта, че често етапът на споделяне на собственото преживяване може да премине през етап на групово обсъждане (тук отново можем да дадем пример с образователната игра „Пътят на промяната“). Посредством личния пример, дискусията, обсъждането, водещият управлява така да се каже един процес, който ни води до друг един метод, а именно убеждаването.

В разработения модел за интегриране на преживяването в дейността на съвременния педагог се планира използване на някои **възпитателни форми**. Тук е важно да се направи следното уточнение: „**В теорията на възпитанието понятието „форма“ се използва с две основни значения, които трябва да се разграничават**. Едното се свързва със самата възпитателна дейност, а другото – с нейната организация в дадени обединения, които я реализират“ (Попов, А., 2016: 185). В настоящия труд се вземат предвид повечето форми на възпитание в съответствие със съдържателния признак, а именно: „форми, свързани със съдържанието и задачите на възпитателния процес“ (пак там: 195), а също така и тези според формални признаци, тоест класни, извънкласни и извънучилищни форми на възпитание. Също така „**Според качествения и**

количествен състав на обекта на възпитателно въздействие“ (пак там: 196) формите, които следва да бъдат имплементирани в модела, са индивидуални, при които „се оказва конкретно възпитателно въздействие върху отделната личност“ (пак там: 197) и групови, при които се „създават добри условия и възможности за обмяна на идеи и мисли, за взаимно духовно обогатяване и изява“ (пак там: 197). Също така в зависимост от избрания възпитателен метод формите, с помощта на които се планира да се реализират дейностите – активностите, са дискусия и разговор – като отново се връщаме към понятието рефлексия, в основата на което стои идеята за случващо се учене, което води до възпитание. Накрая според мястото на провеждане формите за интегриране на преживяването в ежедневната практика на съвременните педагози са както класни, така и извънкласни.

Една от задачите на настоящия модел е **разработване на концептуална програма за двудневно обучение** на педагози, за да могат да интегрират модела в практиката си. Въпросното обучение е изключително важен елемент от концепцията на модела, защото няма как педагозите да използват педагогическото преживяване, без самите те да са го преживели, без самите те да са били в позицията на група от учещи. В дисертационния труд ние сме предложили една примерна програма за двудневно обучение, която би могла да се видоизменя, да се надгражда и т.н. Ключов момент от програмата, елементът, който не бихме искали да бъде пропуснат, е провеждането на образователната игра „Пътят на промяната“ в самия му край като своеобразна кулминация и осмисляне на етапа на рефлексията.

Моделът завършва с открояване на някои **рискове** при използването му, които не трябва да бъдат подминавани като например възможността моделът да бъде припознат и вкаран в рамката на стереотипите; липсата на време;

трудност в организирането и набавянето на допълнителни ресурси; специфика на групата и не на последно субективната страна на преживяването. Същевременно той предлага и множество **възможности** и положителни страни с оглед на тяхното приложение в практиката. На концептуално ниво можем да кажем, връщайки се към теоретичната част на текста, че човек учи най-много, когато преживее нещо, тоест човекът учи най-много от опита си и в процеса на придобиването му. В тази връзка можем да говорим за използване на преживяването в един педагогически контекст. И преживяването може да бъде един от инструментите за въздействие в образователен план. То би могло да бъде един от инструментите, използвани от съвременния педагог по пътя на постигане и реализиране на възпитанието и неговите цели.

Приложение в практиката

В контекста на проблематиката или по-скоро проблематиките на съвременното образование, в което липсата на гъвкавост и до известна степен нежелание за ориентиране към нуждите на подрастващите, се стига до някакъв вид загуби. Създадената **образователна игра** работи именно в посока преодоляване на образователните дефицити по една така значима за нашето общество тема, а именно пътната безопасност. Чрез нея се визуализират основни послания, работи се в посока личностно развитие на гражданите и се променят някои погрешно създадени нагласи. Основната цел на този образователен инструмент е да заработи в училищното и университетското пространство още днес, още тук и сега. За нас – съавтор на играта и автор на самия дисертационен труд – практическата приложимост е безспорна.

Създаденият **модел** за интегриране на възпитанието и ученето чрез опит и преживяване в дейността на съвременния педагог от своя страна също има своята конкретна употребимост в ежедневната работа, тъй като е обоснован не само в теоретичен план, но и отчита особеностите на практиката като се формулират основни принципи за неговото интегриране; представят се възпитателни методи за използването му; дава се концептуална програма за двудневно обучение на педагози и не на последно място се отчитат известни рискове при прилагането му.

Научни приноси

Можем да направим обобщение на следните научни приноси на настоящия дисертационен труд:

- Разкриване на същността на понятието педагогическо преживяване и свързаните с него по посока утвърждаване на използването му в **българското научно педагогическо обръщение**, в духа на т.нар. преживелищна педагогика;
- Обособяване на ролята и мястото на **педагогическото преживяване** в практиката на съвременния педагог, в съответствие с основни тенденции в образованието на 21 век, в български контекст;
- **Създаване на цялостна методика** на образователна игра на тема пътна безопасност за две отделни възрастови групи като приложна стратегия в дейността на съвременния педагог с богат потенциал за вариативност и възпитателни ефекти по посока личностното развитие на подрастващите граждани;
- Създаване на цялостен **модел за педагози за интегриране на педагогическото преживяване** в ежедневната образователна практика.

Списък с научните публикации по темата на дисертацията

- Статия „Експериментът **“Преживяването City Bound”** в 168 бр. на списание „Българска наука“, септември 2023г.
- Статия **„Създаването на образователната игра „Пътят на промяната“** в 170 бр. на списание „Българска наука“, ноември 2023г.
- Участие в конференция с доклад **„Емоционална интелигентност чрез игра в контекста на пътната безопасност“** в том 22, бр. 3/3, 2024г. на списание „Механика. Транспорт. Комуникации“.

Библиография:

1. Антология Неформално образование. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 2018.
2. Бижков, Г. Краевски, В. Методология и методи на педагогическите изследвания. Аскони-Издат, Университетското издателство „Св. Климент Охридски“, София-Москва, 1999.
3. Български тълковен речник. Четвърто издание. Допълнено и преработено от Димитър Попов. Наука и изкуство, С., 1996.
4. Димитров, Л. и колектив. Теория на възпитанието. Трето преработено и допълнено издание. Веда Словена - ЖГ. Авангард Прима, С., 2016.
5. Иванова, Г. Педагогически игрови технологии. Сема 2001, Пл., 2004.
6. Неформално образование. Политики, приоритети, практики. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 2020.
7. Николаева, С. Личността на ценностен кръстопът. Булгарика, С., 2000.
8. Онлайн тълковен речник. [Електронен ресурс]. Достъпна на: <https://www.onlinerechnik.com/>. Последен достъп на: 02.02.2025.
9. Пинк, Д. Мотивацията. “Изток – Запад“, С., 2012.
10. Роджърс, К., Израстването на личността. Изток-Запад. 2018.
11. Стаматов, Р., Сарийска, С. Позитивна психология. Хермес. Пл., 2023.
12. Чавдарова-Костова, С., Делибалтова, В., Господинов, Б. Педагогика. Трето допълнено и преработено издание. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 2018.
13. Шапиро, Л., Как да възпитаваме дете с висок емоционален коефициент. ЖАР – Жанет Аргирова, 2020.
14. Neckmair, В., Michl, W. Erleben und lernen. Einführung in die Erlebnispädagogik. 7. aktualisierte Auflage. Reinhardt, München, 2012.